

Ligeti György 1949–50-es népzenei tanulmányútja

A Ligeti Györgyről szóló, rohamosan gyarapodó szakirodalom újabban egyre nagyobb figyelmet szentel a Ligeti-zene kontextusba helyezésének és különféle inspirációs forrásai feltárásának. Többen vizsgálták a különböző etnikus és populáris zenék hatását Ligeti kései műveiben, s a kutatók egy része arra is felfigyelt, hogy a kelet-európai (elsősorban magyar és román) népzene hatása sem korlátozódott Ligeti 1956 előtti zenéjére, hanem újból felszínre tört az 1970-es évtized végén.¹ Egyes művek, illetve tételek – a *Hungarian Rock* és a *Passacaglia ungherese* csembalóra (1978), a *Magyar etűdök* énekkarra (1983) vagy a *Brácsaszonáta* „Hora lungă” tétele (1994) – címmel is deklaratív módon hivatkoznak erre a repertoárra. Ligeti kelet-európai folklórhoz fűződő viszonyát természetesen alapvetően befolyásolta, hogy fiatalkorában Magyarországon egy olyan zenekultúra részesévé vált, amelyben a népzene kitüntetett szerepet játszott. Ligeti aktív részt vállalt ebben a zenekultúrában, s még ha folklorisztikus műveit utólag „alibiszerezményeknek” titulálta is,²

¹ Ligeti és a népzene kapcsolatáról a közelmúltban önálló könyv jelent meg: Simon Gallot, *György Ligeti et la musique populaire* (Lyon: Symétrie, 2010). A témában publikált fontosabb tanulmányok időrendben: Peter Niklas Wilson, „Interkulturelle Fantasien: György Ligeti's Klavieretüden Nr. 7 und 8”, *Melos*, 51 (1992), 63–84; Stephen A. Taylor, „Chopin, Pygmies, and tempo fugue: Ligeti's »Automne à Varsovie«”, *Music Theory Online* 3:3 (1997) <http://www.mtosmt.org/issues/mto.97.3.3/mto.97.3.3.taylor_frames.html> (2011. november 15.); uő, „Ligeti, Africa, and polyrhythm”, *The World of Music*, 45:2 (2003), 83–94; Christian Utz, „Geflorene Turbulenz: Die Rezeption afrikanischer Musik in György Ligeti's Klavierkonzert”, *Neue Zeitschrift für Musik*, 56:2 (2003), 36–43; Wolf Frobenius, „Volksmusik und Musik exotischer Völker im Serialismus am Beispiel von Berio und Ligeti”, in Walter Salmen, Giselher Schubert (közr.), *Verflechtungen im 20. Jahrhundert: Komponisten im Spannungsfeld elitär–populär* (Mainz: Schott, 2005), 323–331; Farkas Zoltán, „Magyar népzenei hatások Ligeti György és Kurtág György zenéjében”, *Magyar zene*, 44:4 (2006), 361–386; Martin Scherzinger, „György Ligeti and the Aka Pygmies project”, *Contemporary Music Review*, 25:3 (2006), 227–262; uő, „Remarks on a sketch of György Ligeti: A case of African pianism”, *Mitteilungen der Paul Sacher Stiftung*, 20 (2007), 32–37; Amy Bauer, „The other of the exotic: Balinese music as grammatical paradigm in Ligeti's »Galamb borong«”, *Music Analysis*, 27:2–3 (2008), 337–372.

² Eckhard Roelcke, *Találkozások Ligeti Györggyel* (Budapest: Osiris, 2005), 100.

tény, hogy 1945 és 1956 között komponált műveinek több mint harmada szorosan vett népzenei feldolgozás.³

Mindezek fényében nehéz volna túlértékelni Ligeti első és egyetlen népzenei tanulmányútjának jelentőségét, amelyet zeneakadémiai tanulmányai befejezésének évében, 1949–50-ben tett Romániába. Ennek ellenére a Ligeti-irodalom – pusztán említésén kívül – nem szentelt figyelmet a zeneszerző romániai útjának. Tanulmányomban bőszéges, részben általam feltárt primer forrásanyag alapján mutatom be a kutatóút életrajzi vonatkozásait, Ligeti román és magyar népzene-kutatói munkáját, valamint annak közvetlen kompozíciós hozadékát: a zeneszerző két, saját gyűjtésű népdalokon alapuló feldolgozás-ciklusát.⁴

Ligeti romániai tanulmányútjával kapcsolatban az életrajzírók mindeddig csupán közvetett forrásokra támaszkodtak: a zeneszerző visszaemlékezéseire, valamint két 1950-ben készült és magyar nyelven megjelentetett népzenei témájú írására.⁵ Ligeti visszaemlékező szövegei közül a leginformatívabb a Kiotó-díj átvételekor, 2001-ben angol nyelven mondott beszéd, melyben részletesen mesélt Romániában és Magyarországon töltött gyermek- és ifjúkoráról, valamint a *Román koncert* 2002-ben megjelent CD-felvételéhez írott kísérszöveg.⁶ Az előbbiben – fél évszázad távolából, s nem minden irónia nélkül – így emlékezett vissza az idős zeneszerző:

„Minthogy egyedül a komponálásból nem tud megélni egy zeneszerző, a népzene-tudományhoz fordultam, amely mindig is érdekelt. Kaptam egy egyéves ösztöndíjat, hogy Romániában népzenei tanulmányokat végezzek. Munkámat megkönnyítette, hogy folyékonyan beszéltem románul. Szerencsére a bukaresti magyar nagykövét, Széll Jenő jó barátom volt. Széll »valódi hithű kommunista« volt, és mint minden hívőt, őt is megrémítette a kommunista valóság. Szerzett nekem egy Romániába érvényes útlevelet és vízumot. 1949 októberében a háború óta először utaztam legálisan Budapestről Kolozsvárra. Meglátogattam anyámat, feleségül vettem Brigittét, és másnap már a Bukarestbe tartó vonaton ültem.

A híres bukaresti Folklor Intézet állományába tartozott Constantin Brăiloiu viaszhang-felvételekből álló, rendkívül gazdag gyűjteménye. Brăiloiu eredetileg együtt dolgozott Bartók Bélával. A kiváló népzene-kutató, Emilia Comişel tanított meg rá, hogyan kell a viaszhang-rekről hallás után dallamokat lejegyezni – ez meglehetősen kockázatos vállalkozás volt, mivel

³ Ligeti 1956-ig komponált műveinek legteljesebb jegyzékét lásd Friedemann Sallis, *An Introduction to the Early Works of György Ligeti*. Berliner Musik Studien 6 (Köln: Studio, 1996), 262–291.

⁴ Munkámhoz a legnagyobb segítséget a bázei Paul Sacher Stiftungtól kaptam, amiért ezúton mondok köszönetet. Hálával tartozom a bukaresti Constantin Brăiloiu Etnográfiai és Folklor Intézet, valamint a kolozsvári Folklor Archívum Intézet vezetőjének, amiért lehetővé tették, hogy betekintsek intézetük anyagaiba, továbbá az MTA Zenetudományi Intézetnek, amiért támogatta romániai kutatóutamat.

⁵ Ligeti György, „Népzene-kutatás Romániában”, *Új Zenei Szemle*, 1/3 (1950. augusztus), 18–22, valamint „Egy arad megyei román együttes”, in *Emlékkönyv Kodály Zoltán 70. születésnapjára. Zenetudományi tanulmányok I* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1953), 399–404. Mindkét írás újra megjelent in *Ligeti György válogatott írásai*, közr. Kerékfy Márton (Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2010), 52–63.

⁶ Ligeti György, „Tudomány, zene és politika között”, illetve „A Concert Românesc és más korai művek”, in *Ligeti György válogatott írásai*, 29–42, ide 39–40, illetve 365–366.

öt-nyolcszori lejátás után a hengerek használhatatlanná váltak. 1950 januárjától hasonló munkával foglalkoztam Kolozsvárt. Ott élt Jagamas János, a kitűnő, örmény származású népzene-tudós. Vidékre utaztam vele a falvakba, és hallás után népdalokat jegyeztem le – elsősorban magyar dalokat, de románokat is. Viaszhenger már nem volt, a hangszalag pedig csak később vált használatossá.

Bukarestben az első éjjel egyből elköltöttem az egész ösztöndíjamat. A magyar nagykövet, aki nem ismerte anyagi helyzetemet, egy »nyugati« vendégek számára fenntartott szállodában foglalt nekem szobát. Másnap a kedves követségi alkalmazottak a nagykövet fürdőkádjában vetettek »ágyat« nekem. A következő hetekben rögtönözni kellett, de ebben a budapesti tanulóéveim óta már bőven volt gyakorlatom. Bukarestben az embereknek gyakorlatilag nem volt mit enniük. Érezhető volt már a »szocialista gazdaság«: a boltokban csak cipőkrémet lehetett kapni. Kolozsvárt egy parányi szobán osztoztam Brigittével és több száz poloskával.”

A Ligeti által említett bukaresti Folklór Intézet (Institutul de Folclor) 1949. április 6-án alakult meg két jelentős népzenei gyűjtemény, a régebbi Oktatási és Művelődési Minisztérium George Breazu által 1927-ben alapított Fonogram Archívuma és a Román Zeneszerzők Társaságának Constantin Brăiloiu által 1928-ban létrehozott Folklór Archívuma összevonásával, Harry Brauner vezetése alatt.⁷ Az intézetről és az ott folyó munkáról Ligeti Budapestre való visszatérését követően lelkes cikkben számolt be az *Új Zenei Szemle* 1950. augusztusi számában. Ebben megemlíti, hogy legutóbb a moldovai Hălăuucești és az Arad megyei Covășinț (Kovási) községben végeztek monografikus igényű népzenei gyűjtéseket. Cikke végén pedig a bukaresti intézet romániai magyar folklórra specializálódott kolozsvári gyűjtőközpontjának is szentel egy bekezdést, ahol Jagamas János vezetésével az idő tájt a kalotaszegi Inaktelke teljes anyagának monografikus feldolgozását végezték.⁸ A Ligetiről szóló életrajzokból tudható, hogy a kovászi gyűjtésben egy nagyobb kutatócsoport tagjaként maga a zeneszerző is részt vett 1949 szilveszterén, s ott a többszólamú hangszeres lejegyzés szakértője, Mircea Chiriac mellett dolgozott.⁹ A faluban működő egyik hangszeres együttes játékaról tanulmányt is írt, amelyben a népi hangszeres játékmód mellett elsősorban a harmonizálás kérdéseivel foglalkozott. Az elemzést Ligeti 1950 elején eredetileg román nyelven írta a bukaresti intézet számára,¹⁰ magyarul 1953-ban jelent meg a Kodály Zoltán 70. születésnapjára kiadott emlékkönyvben.¹¹ A

⁷ Almási István, „Népzene-kutató műhely Kolozsváron”, in uő, *A népzene jegyében* (Kolozsvár: Az Európai Tanulmányok Alapítvány Kiadója, 2009), 296–302, ide 296, valamint http://www.academiaromana.ro/ief/ief_ist.htm (2012. május 24.).

⁸ „Népzene-kutatás Romániában”, in *Ligeti György válogatott írásai*, 52 és 57.

⁹ Richard Steinitz, *György Ligeti. Music of the Imagination* (London: Faber & Faber, 2003), 28–29.

¹⁰ Erről számol be Ligeti Kolozsvárról 1950. április 12-i, feltehetően a bukaresti magyar követség egyik munkatársának írott levelében, amelyet a Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) őriz (V XIX-J-33-a 24. doboz, 54/1950). Ugyanezt az információt közli a zeneszerző összegyűjtött írásainak közreadója is: György Ligeti, *Gesammelte Schriften* I, közr. Monika Lichtenfeld (Mainz: Schott; Basel: Paul Sacher Stiftung, 2007), 76.

¹¹ Lásd az 5. jegyzetet.

román nyelvű kéziratot ugyan nem találtam meg a bukaresti intézet utódjának (Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu”) katalógusában, ám létét igazolja, hogy Tiberiu Alexandru is hivatkozik rá 1956-ban megjelent, a román népi hangszereket tárgyaló munkájában.¹²

Ligeti írásából és visszaemlékezéseiből nem derül ki pontosan, milyen ösztöndíj tette lehetővé romániai tanulmányútját, illetve ki és milyen céllal hívta meg őt. A kormányzerveknek a Magyar Országos Levéltárban található iratai alapján azonban viszonylag jól dokumentálható Ligeti kiküldetésének háttere és romániai tartózkodásának néhány részlete. Az eredetileg csupán egy hónaposra tervezett tanulmányútra 1948 nyarán kellett volna, hogy sor kerüljön. Ez idő tájt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a Duna-medencei országokba tett nyári tanulmányutakra segélyt biztosított fiatal művészek számára. Ligetit a Román Zeneszerzők Társaságának Folklor Archívumába küldték, hogy népzenei tanulmányokat folytasson; a harmadéves zeneakadémiai hallgató, zenei képességein túl nyilván román nyelvtudása miatt is alkalmasnak látszott e feladatra. Ligeti – aki csak 1948. július 5-én nyerte el a magyar állampolgárságot és augusztus 25-én mondott le a román állampolgárságról – ugyan már július 26-án felvette 1000 forintnyi ösztöndíját, ám elutazni nem tudott, mert több hónapos várakoztatás után a román követség elutasította a vízumkérelmét. A zeneszerző ezután több kérvényt is benyújtott a kultuszminisztériumhoz, ám végül csak 1949 szeptemberében, a Külügyminisztérium ismételt közbenjárására kapott vízumot, s október 14-én utazhatott el Budapestről.¹³ Időközben Bukarestben megalakult a Folklor Intézet és annak nagyjából 80 tagú népi zenekara, melyre a Ligeti visszaemlékezésében említett Széll Jenő, Magyarország akkori bukaresti követe fel is hívta külügyminisztere figyelmét, s javasolta, hogy küldjenek egy ösztöndíjast az intézet gyűjteményének tanulmányozására.¹⁴ Ugyancsak 1949 tavaszán felállították az intézet kolozsvári gyűjtőközpontját is, s ésszerűnek látszott, hogy Ligeti az ott folyó munkát is tanulmányozza. Az egy hónapnyi romániai tartózkodás azonban erre már nem volt elég, ezért Ligeti kérte az ösztöndíj meghosszabbítását. A Magyarország és Románia között fennálló kulturális egyezmény keretében a két ország minden évben húszegynéhány, felsőoktatásban részt vevő hallgatót fogadott a szomszéd országból. Ligeti kérte, hogy vegyék fel az állami ösztöndíjasok közé, hogy így folytathassa romániai tanulmányait. Ezt azonban a kultuszminisztérium elutasította arra hivatkozva, hogy Ligeti utazását még 1948-ban döntötték el, s „azóta új szempontok merültek fel”.¹⁵ Néhány héttel később mégis felvették a csereösztöndíjasok közé,

¹² Tiberiu Alexandru, *Instrumentele muzicale ale poporului român* (București: Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1956), 137.

¹³ Ligeti ösztöndíj-ügyének dokumentumai a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium iratai között találhatóak: MOL V XIX-1-1-c 111. doboz 151-1. tétel.

¹⁴ Széll Jenő jelentése (1949. június 8.), MOL V XIX-J-1-k, 32. doboz 150. tétel, 70/szig. biz. 1949-8.

¹⁵ Lásd a Külügyminisztérium és a bukaresti magyar követség iratváltását: MOL V XIX-J-33-a, 23. doboz, 12543/biz/1949-táj., valamint 761/biz.-1949-8.

amit a román Külügyminisztérium hivatalosan 1950. január 1-jén ismert el.¹⁶ Ligeti mindössze két hónapig dolgozott a bukaresti intézetben; már 1949 decemberének elején Kolozsvárra utazott, s attól kezdve az ottani gyűjtőközpont munkájában vett részt.¹⁷ Feltehetően az év végi kovászi gyűjtésre is már onnan érkezett. Érthető, ha minél hamarabb végezni akart bukaresti munkájával, hogy csatlakozzék Kolozsváron élő anyjához és feleségéhez, hiszen akkor még mind romániai tartózkodásának ideje, mind anyagi helyzete teljesen bizonytalan volt. (A román szervek rendszerint több havi késéssel utalták ki a megélhetés költségeit amúgy sem fedező ösztöndíjakat.)¹⁸ Ligeti bizonyára megígérte Széll Jenőnek, hogy kolozsvári munkája végeztével visszatér a román fővárosba, ám erre nem került sor:¹⁹ a tanév hátralévő részét Erdélyben töltötte, majd június végén visszautazott Budapestre.²⁰ Ligeti munkáját a követi jelentések – részben a Folklór Intézettől szerzett értesülésekre, részben Ligeti levélbeli beszámolóira alapozva – ismételten komolynak és eredményesnek értékelték.²¹

Romániai népzene kutatói tevékenységéről Ligeti a publikált visszaemlékezéseknél részletesebben számolt be első monográfiájának, Ove Nordwall svéd zenetörténésznek 1968. augusztus 5–6-i és 1976. május 2-i leveleiben.²² Az utóbbiban azt írja, hogy a bukaresti intézetben több száz felvételt meghallgatott, de csupán néhány, Bartók és Brediceanu²³ által gyűjtött kolindát jegyzett le viaszhangerekről.

¹⁶ Gerelyes Ede pártaktíva-felelős jelentése (1950. április 18.), MOL V XIX-J-1-k, 32. doboz 150. tétel. A tanév során 22 magyar ösztöndíjas tanult Romániában, a csoport egyik része 1949. december 13-án, másik része 1950. január 31-én érkezett meg Bukarestbe.

¹⁷ Széll Jenő jelentése (1950. január 17.), MOL V XIX-J-1-k, 32. doboz 150. tétel, 44/biz/1950-8. A kolozsvári tartózkodás kezdetét Steinitz – Ligeti visszaemlékezése nyomán – tévesen 1950. januárjára teszi (*György Ligeti*, 29.).

¹⁸ A követi jelentések visszatérő témája az ösztöndíjak késése és alacsony összege. Széll utóda, Kálló Iván bukaresti követ 1950. március 1-jei jelentése szerint Ligeti akkor már három hónapja nem kapta meg ösztöndíját (MOL V XIX-J-1-k, 32. doboz 150. tétel, 32./szig. biz. 1950. Táj.).

¹⁹ „Munkája befejezte után ismét visszajön Bukarestbe” – jelenti Széll Jenő 1950. január 17-én. MOL V XIX-J-1-k, 32. doboz 150. tétel, 44/biz/1950-8.

²⁰ Kálló Iván jelentése (1950. július 12.), MOL V XIX-J-1-k, 32. doboz 150. tétel, 473/biz.-1950.-Táj. Steinitz tévesen 1950. augusztusára teszi Ligeti hazatérését (*György Ligeti*, 29.).

²¹ Kálló Iván 1950. március 1-jei és április 18-i jelentései, MOL V XIX-J-1-k, 32. doboz 150. tétel, 32./szig. biz. 1950. Táj.

²² A levelek a bázei Paul Sacher Stiftung Ligeti-gyűjteményében (a továbbiakban: PSS SGL) találhatóak, MF 109:1–582.

²³ Tiberiu Brediceanu (1877–1968) román zeneszerző és népzene kutató kevéssel Bartók előtt, 1910-ben gyűjtött Máramarosban népdalokat. Bartók már saját máramarosi gyűjtése előtt kapcsolatra lépett vele, azt követően pedig javasolta, hogy kettejük gyűjtését, valamint Ion Birlea népköltési gyűjteményét közös kötetben jelentessék meg. Ez Brediceanu kezdeti ellenkezése, majd az első világháború kitérője és az azt követő nehéz gazdasági helyzet miatt meghíúsult. Bartók 209 dallamból álló gyűjteményét 1923-ban Münchenben adatta ki; Brediceanu 170 dallama azonban csak 1957-ben látott napvilágot: *170 melodii populare românești din Maramureș* (București: Editura de Stat pentru literatură și artă, 1957). Lásd Bartók Brediceanuhoz írott leveleit in *Bartók Béla levelei*, szerk. Demény János (Budapest: Zeneműkiadó, 1976), 195, 198–199, 201–202, valamint Viorel Cosma, „Újabb dokumentumok Bartók Béla Volksmusik der Rumänen von Maramureș című kötetének keletkezéséről” in László Ferenc (szerk.), *Bartók-dolgozatok* (Bukarest: Kriterion, 1974), 165–189.

Bár egyszólamú dallamokat képes volt hallás utáni leírni, ám a gyakran igen bonyolult többszólamú darabokat már nem. A kovászi hangszeres együttesről szóló tanulmányában közölt többszólamú lejegyzéseket sem ő, hanem Mircea Chiriac készítette.²⁴ Ő Chiriac mellett állva jegyzeteket készített a harmóniatípusokról és polifon fordulatokról.

A kovászi gyűjtőút pontos időpontját, a gyűjtés volumenét és a kutatócsoport összetételét jól dokumentálja a Folklór Intézet inventáriuma. A kutatóútra Ioan T. Florea 1949. őszi, vokális és hangszeres népzeneét egyaránt felölelő gyűjtései²⁵ után került sor 1949. december 26. és 1950. január 5. között. A katalógus szerint nem kevesebb, mint 23 kutató vett részt a gyűjtésben,²⁶ köztük a kolozsvári gyűjtőkörpontból Szegő Júlia és Jagamas János is, aki – mint az a kolozsvári intézet nyilvántartásából kiderül – fonográf-felvételeket és lejegyzéseket is készített. E másfél hét alatt összesen 392 dallamot vettek fel,²⁷ amivel Kovászi máig messze a legkutatottabb falunak számít Arad megyében.²⁸ Ligeti neve gyűjtőként csupán hét felvételnél szerepel – valamennyi esetben Floreaéval közösen, 1949. december 31-i dátummal.²⁹ Érdekes, hogy a Ligeti tanulmányában vizsgált Pătruț Martin bandájának felvételeinél sem az ő, sem Chiriac neve nem szerepel gyűjtőként, sőt, a Chiriac által készített többszólamú kovászi lejegyzésekből is csak egyetlenegyét őriz a bukaresti intézet,³⁰ jollehet ezek közül Tiberiu Alexandru 1956-ban többet is publikált.³¹

²⁴ A Ligeti tanulmányának 2., 4. és 5. kottapéldájában idézett *învirtita* (Ligeti György válogatott *íráisai*, 60 és 62) Chiriac által készített teljes lejegyzését lásd Alexandru, *Instrumentele muzicale ale poporului român*, 276–278 (77. példa: *Învirtita – De-ntors*).

²⁵ Florea 1949. szeptember 11. és december 9. között hét napot töltött Kovásziban, összesen 3 baladát, 2 cîntecet és 17 jocot vett fonográfra.

²⁶ Ana Bențea, Ovidiu Bîrlea, Mircea Chiriac, Gheorghe Ciobanu, Ilarion Cocișiu, Florin Comișel, I. Coteru (?), I. Curbu, E. Dragnea, Ioan Florea, Jagamas János, Ligeti György, Elisabeta Moldoveanu, C. Petrovici, Mihai Pop, M. Rabinovici, Adriana Sachelarie, Maria Siminel, Lucilia Stănculeanu, Zeli Sulițeanu, Szegő Júlia, H. Weiss, C. Zamfir.

²⁷ 25 colinde, 15 cîntece de nunță, 2 jocuri de nunță, 10 bocete de mort, 13 balade, 8 doine, 6 romanțe, 184 cîntece, 1 cîntec de joc, 130 jocuri, 1 povestire. Steinitz állítása tehát, miszerint a gyűjtéskor nem állt a kutatók rendelkezésére felvevő berendezés, tévedésen alapul (György Ligeti, 29).

²⁸ Az Arad megyei román népzeneéről és a kovászi gyűjtésről bővebben ld. Ioan T. Florea, *Folclor muzical din județul Arad. 500 melodii de joc* (Centrul de îndrumare a creației populare și a mișcării artistice de masă al județului Arad, 1975). Florea részletes statisztikát közöl a Kovásziban készített felvételekről (9), hivatkozik Ligeti tanulmányára (21), valamint két egyszólamú és öt többszólamú lejegyzést is közöl a Ligeti által vizsgált Pătruț Martin bandájától.

²⁹ Fig. 10.994a: Joc, Mărunțeană (a három lejegyzés közül kettőn Ligeti neve helyett Ovidiu Bîrleae szerepel); Fig. 10.994b: Joc, Mărunțeană; Fig. 10.994c: Joc, Rară; Fig. 10.995a: Joc, Ardeleană; Fig. 10.995b: Joc, Rară; Fig. 10.996: Cîntec; Fig. 10.997: Joc, Ardeleană. Közülük csak a 10.994a, b, c és 10.995b számú fonogramokról készült lejegyzés.

³⁰ Fig. 11.090b: Joc Ardeleană (a gyűjtés időpontja 1950. január 2.), ám ezen sem Pătruț Martin együttese játszik. Martin bandájával 31 felvétel készült (Fig. 10.954a–10.962c, valamint 10.989a–b, de 10.959 hiányzik), valamennyi 1949. december 29–30-án, az első hetet Ovidiu Bîrlea és Ana Bențea, az utolsó kettőt Bîrlea és Emilia Dragnea, a fennmaradókat Ioan Florea készítette, ám egyikről sem készült lejegyzés. A fonográf-felvételeket 1964-ben átjátszották magnetofonszalagra – sajnos gyenge minőségben.

³¹ Lásd a 12. jegyzetet.

Ligeti bukaresti tevékenységének legfontosabb primer forrása egy nagyrészt román népzenei lejegyzéseket tartalmazó kottás füzet, amely ma – a zeneszerző kompozíciós kéziratának túlnyomó részével együtt – a bázeli Paul Sacher Stiftung Ligeti-gyűjteményében található.³² A fedőlap nélküli, 18 lapos füzet első felében 28 egyszólamú román vokális népdallejegyzés tintával írott tisztázata látható. Ezeket Ligeti vélhetőleg a bukaresti intézetben készítette, nincs közülük a kovászi gyűjtéshez. A füzet további lapjain magyar népdalok lejegyzés-tisztázatai olvashatók két csoportban – Kolozs megyeiek Jagamas gyűjtéséből, a gyűjtés helyének, illetve részben a fonográf felvétel számának feltüntetésével, továbbá Baranya megyeiek Kiss Lajos gyűjtéséből –, közöttük pedig egy a Folklór Intézet népi zenekara által játszott tánc, egy *sârba* dallamának ceruzás, pizkozatszerű lejegyzése.³³ A füzet utolsó harmada üres.

Bizonyára nem ez az egyetlen füzet, amelyet Ligeti Bukarestben használt: kellett hogy legyenek olyanok is, amelyekbe ceruzás lejegyzés-pizkozatokat írt, például az általa említett kolindákét. Erre enged következtetni az a fennmaradt tal azonos típusú füzetből kitépelt lap,³⁴ amelyen ceruzás lejegyzések találhatók, köztük azé az *învirrităe* is, amelynek lejegyzés-tisztázata a fennmaradt füzet tartalmazza, s amelyet Ligeti később a *Ballada és tánc* című hegedűduójában fel is dolgozott (96–103. ütem). A fennmaradt füzet ezért bizonyosan csak egy részét dokumentálja annak a román népzenei anyagnak, amelyet Ligeti a bukaresti intézetben töltött két hónap során megismert. Zeneszerzői szempontból azonban – mint látni fogjuk – ez az anyag mégis jelentős. A füzet anyagának alaposabb vizsgálata és a bukaresti intézet anyagával való összevetése ugyanis arra mutat, hogy a füzet dallamainak többségét nem maga Ligeti jegyezte le. Tíz dallamot Ligeti különféle népzenei kiadványokból másolt ki, amelyekre rövidítve hivatkozott is.³⁵ 13 dallam mellett szerepel a hanglemezes-, illetve fonográf felvétel száma; 9 ezek közül biztosan nem Ligeti saját lejegyzése, hanem a bukaresti intézet állományában meglévő – Paula Carp által lejegyzett – támlapok másolata.³⁶ A fennmaradó négy hangfelvétel lejegyzését nem találtam az intézet anyagában;³⁷ ezek és az öt forrásmegjelölés nélküli dallam alkalmasint Ligeti saját lejegyzései.

Mindez arra mutat, hogy e füzet elsősorban nem Ligeti népzene-kutatói munkájának dokumentuma (hiszen nagyrészt nem a saját lejegyzéseit tartalmazza),

³² Skizzenheft Nr. 36.

³³ Ligeti megjegyzése a lejegyzés fölött: (*Folcl. int. zenekar*).

³⁴ [Transcription of folk music] (PSS SGL).

³⁵ Ezek a következők: Sabin Drăgoi, *Monografie muzicală a comunei Belinț* (Craiova, 1942), Colinde 17, 18, 32, 35, Doine și cântece 10, 13, 30; Béla Bartók, *Cântece populare românești din comitatul Bihor (Ungaria)* [București 1913], No. 141; George Breazul, *Colinde* (București: Fundația culturală Regală Principele Carol, [1938]), No. 5; valamint egy egyelőre azonosíthatatlan kiadvány: *Al. Berdescu: Melodii române (1862, pub. Ciobanu), Caietul 6, No. 3.*

³⁶ Disc 305a, 306b, 326b, 374 I, 469b, 640a, 648 Ia, 648 IIb, 1330c.

³⁷ Disc 472b, 722b, 1419 II.

Oldalszám	A dallam felirata, Ligeti jelölései (x) és megjegyzései (kurzív szedés)	A feldolgozás helye	Lejegyzés
f. 1v	Joc (vioară). Câmpulung – F. Moldovei. Disc 648a I. A. Măriuța.	<i>Román népdalok...</i> III.	<i>1a kotta</i>
f. 3r	× Sărbă – id. ³⁸ – DISC. 326. <i>Dupla</i>	<i>Román népdalok...</i> IX.	<i>1b kotta</i>
f. 3r	× Sărbă. DISC 469b. <i>Alsó</i>	<i>Román népdalok...</i> V.	<i>1c kotta</i>
f. 4r–v	× Doină (strofică). Câmpulung: Sadova. Disc. 640a	<i>Román népdalok...</i> IV.	<i>1d kotta</i>
f. 6v	× Balada Miorița. SAB. DRĂG. BELINȚ ³⁹ Cântec 30.	<i>Ballada és tánc I., Román koncert I.</i>	<i>1e kotta</i>
f. 7r	× Banat. <i>Bartók sk.</i>	<i>Román koncert IV.</i>	<i>1f kotta</i>
f. 7r	× (Vâlcea) (Oltenia). <i>kromatikus I.</i>	<i>Ballada és tánc IIa, Román koncert IIa, Román népdalok...</i> Xa	<i>1g kotta</i>
f. 7v	× (Vâlcea) (Oltenia). <i>kromatikus I.</i>	<i>Román koncert IV.</i>	<i>1h kotta</i>
f. 8r	Troduțe (Vâlcele).	<i>Ballada és tánc IIb, Román koncert IIb, Román népdalok...</i> Xb	<i>1i kotta</i>

I. táblázat. Ligeti által 1950–51-ben feldolgozott román népi dallamok a Bukarestben használt kottafüzetből (Skizzenheft Nr. 36, PSS SGL).

sokkal inkább a zeneszerző érdeklődését tükrözi: úgy tűnik, Ligeti olyan dallamokat írt bele, amelyek felkeltették érdeklődését, s amelyeket kiszemelt esetleges későbbi feldolgozásra. Erre utalnak a lejegyzések mellett felbukkanó jelölések és széljegyzetek. Utóbbiak azt mutatják, hogy Ligeti elsősorban egyes dallamok, számára szokatlan hangsorára figyelt fel: két dallamhoz például a *kromatikus I.* (*F Gisz A H C D Esz* hangsor), másik kettőhöz a *Bartók skála* (*F G A H C D Esz*), egyhez pedig a *különleges kromatikus 5.* (*A H C Desz E F G*) megjegyzést fűzte. A bukaresti tanulmányútját követő másfél évben azután Ligeti három művet komponált román népzenei anyagra (*Cântece populare românești / Román népdalok és táncok* két énekhangra és cigányzenekarra, 1950 [kiadatlan]; *Baladă și joc / Ballada és tánc* két hegedűre, átírva iskolai zenekarra, 1950; *Concert Românesc / Román koncert* zenekarra, 1951), s ezekben nem kevesebb mint kilenc dallamot használt fel a füzetben található közül (*I. táblázat és I. kotta*).

³⁸ A gyűjtés helye (Gorj: Runc) megegyezik a megelőző dallaméval.

³⁹ Sabin Drăgoi, *Monografie muzicală a comunei Belinț* (Craiova, 1942).

(a) $\text{♩} = 112$

Fine
D.C. al Fine

(b)

Ai, hai in Dul - ce-i bran - za dul - ce-i ca - şu, La - la - lai la - la - la

Da - re mai brun cio - bă - na - şu Tra - la - la... Tra - la...

(c) $\text{♩} = 96$

Foa-ie ver-de dim mă-rar Hai Le-nu-ța mea. Foa-ie ver-de dim mă-rar Hai Le-nu-ța mea.

Ci-ne se-de pe-prăz-var Hai Le-nu-ța mea. Ci-ne se-de pe-prăz-var Hai Le-nu-ța mea.

1. kotta. Ligeti által 1950–51-ben feldolgozott román népi dallamok a Bukarestben használt kottafüzetből (Skizzenheft Nr. 36, PSS SGL).

Ligeti György romániai népzenei tanulmányainak másik helyszíne a bukaresti Folklór Intézet fiókjaként 1949 tavaszán létrehozott kolozsvári gyűjtőközpont (későbbi nevén a Folklór Intézet Kolozsvári Osztálya) volt. Az intézmény feladatát az erdélyi román folklór mellett a romániai magyar népzene, népköltészet és néptánc kutatásában határozták meg, igazgatásával Szegő Júliát bízták meg. A gyűjtéseket a Kodály-tanítvány népzene-tudós, Jagamas János vezette,⁴⁰ aki munkatársai-val kevéssel Ligeti 1949. decemberi odaérkezése után kezdett nagyarányú gyűjtést a kalotaszegi Inaktelkén (Inucu). A gyűjtés célja – amint azt a *Népzene-kutatás Romániában* című cikkében Ligeti is említi – egy népzenei falumonográfia elkészítése volt, amely sajnálatos módon mind a mai napig nem jelent meg. Az inaktelki

⁴⁰ Almási, „Népzene-kutató műhely Kolozsváron”, 296–297., valamint Jagamas János, Faragó József, *Romániai magyar népdalok* (Bukarest: Kriterion, 1974), 11–12.

(d)

1.)

2.)

(a b b c c d.
text.)

(e)

$\text{♩} = 126$

Pe-un pi-cior de pla - iu, Pe-o gu ră de ra - iu la-tă-mi-vin în ca-le
Și-mi co-bor la va - le Trei fe - cioridin munți, Din munții că - runți.

(f)

Moderato

(g)

Nagyon gyors

1. kotta (folytatás). Ligeti által 1950–51-ben feldolgozott román népi dallamok a Bukarestben használt kottafüzetből (Skizzenheft Nr. 36, PSS SGL).

Nagyon gyors

(h)

(i)

(vioară–flüer) 8↑ flüer (Harm. változás) 3 stb.

1. kotta (folytatás). Ligeti által 1950–51-ben feldolgozott román népi dallamok a Bukarestben használt kottafüzetből (Skizzenheft Nr. 36, PSS SGL).

gyűjtés és Ligeti abban játszott szerepe mindazonáltal megfelelő részletességgel rekonstruálható három primer forráscsoport: (a) a kolozsvári intézet (Institutul Arhiva de Folclor a Academiei Române) anyagai, (b) Ligeti lejegyzőfüzetei, valamint (c) Ligeti és Jagamas levelezése alapján.

Az intézeti inventárium tanúsága szerint a gyűjtésben Jagamason és Ligetin kívül főként Szenik Ilona,⁴¹ Dobó Klára és Demény Piroska⁴² vett részt.⁴³ A gyűjtést – Ligeti,⁴⁴ Szenik⁴⁵ és Almási István⁴⁶ egybehangzó visszaemlékezése szerint – túlnyomóan helyszíni lejegyzések útján végezték, fonográf-felvételeket csak az énekesek és repertoárjuk előzetes megismerése és kiválasztása után készítettek. Szenik Ilona úgy emlékszik, hogy a kutatók előzetes gyűjtés után szálltak ki, esetenként több napra is.

A gyűjtőmunka 1950 első felében több részletben folyt, majd 1951 decemberében – immár Ligeti távollétében – kiegészítő gyűjtésre került sor, s ekkor már magnetofon-felvételek is készültek.⁴⁷ Az inventárium összesen 2566 Inaktelkén gyűjtött népdalt tartalmaz,⁴⁸ közülük csupán 31-et vettek fonogramra. A gyűjtést

⁴¹ Neve az inventáriumban J. Szenik Ilona vagy Jagamas Jánosné változatban fordul elő.

⁴² Neve az inventáriumban D. Szabó Piroska változatban fordul elő.

⁴³ Jóval ritkábban három további név is felbukkan: Sztupár [Sándor], Szalai [Miklós] és Molnár [?]. Szenik Ilona úgy emlékszik, hogy Gurka László is részt vett a gyűjtésben (telefonbeszélgetés, 2011. augusztus 4.), ám az ő nevét nem őrzi az inventárium. Gurka 1954–59 közt volt az intézet tudományos munkatársa, vö. Almási, „Népzene kutató műhely Kolozsváron”, 297.

⁴⁴ Ligeti levele Ove Nordwallnak, 1978. május 2., PSS SGL. Ligeti később rosszul emlékezett, amikor azt írta: „viaszhenger már nem volt” („Tudomány, zene és politika között”, 39.)

⁴⁵ Telefonbeszélgetés, 2011. augusztus 4.

⁴⁶ Almási, „Népzene kutató műhely Kolozsváron”, 300.

⁴⁷ Inventáriumi sorszámmuk 6104–6135, a magnetofon-felvételek száma Mg 43/1–44/10, a felvétel időpontja 1951. december 2.

⁴⁸ Inventáriumi sorszámmuk 1562–1601 és 3601–6135, de az 1593–1601 számok üres rovatok.

Dor. subale 2-80

3944 *Ty de lajos kéknyű agra felkíván* *A hó egyenlő mélységben rensz te* *A párnával eladja*

3945 *feladta* *feladta*

3946

3947

3948

3949 *Telen nyugán what intett a jón* *Ez a lény ne nyújtsa* *forrás* *Neu hallgatom eladja*

3950 *zöld fűre az hull a sarvat a szálla* *hogy hull tőled ki nyugalmat megpárol* *Hogya fűre, szőlő*

3951

3952

3953

3954

3955

3956 *vél elbolya, bura kaptja*

3957 *én az uram* *születel* *születel nyuggól hogy mozdul kacsak* *Neu hull máskor egyedje*

1. fakszimile. Az inaktelki gyűjtés egyik támlapja (Institutul Arhiva de Folclor a Academiei Române, Kolozsvár). A 3950. és 3957. számú dallamokat – mint azt a lejegyzés utáni L 191 és L 239 jelzés mutatja – Ligeti gyűjtötte; utóbbi szövegét felhasználta az *Inaktelki nóták* III. tételében.

és az anyag rendszerezését követően, feltehetően 1953 elején, gondos tintaírással lejegyzés-tisztázatokot készítettek, többnyire nagyméretű, 12 vagy 16 soros kottapapírvékre. Ezeket egy-egy dallam variánsai egymás alá kerültek és egymást követő sorszámot kaptak. A teljes dallamot csak a felső sorban jegyezték le, alatta csupán a változatok eltéréseit tüntették fel hangokkal vagy ritmuskottáival. A lejegyzések tartalmazzák a tempót (*Parlando*, *T[empo] g[iusto]*, *Rubato*), az időtartamot, az eredeti záróhangot, a gyűjtő nevének betűjelét, az adatközlő nevét és korát, továbbá az előadásmódra vonatkozó (például *A sorvégen nincsen szünet*) és egyéb megjegyzéseket (például *Vistából tanulta*). A kottába csak az első strófa szövegét írták be, a dalok teljes szövege legépelve egy másik gyűjteményi egységben található. A támlapokon felbukkannak ceruzás kiegészítések is: metronómszámok, gyűjtők betűjelei,⁴⁹ utalások a dallam jellegére (*Giusto jellegű*), sorszerkezetére, valamint más dallamokra. A *J* és *L* betűjel melletti ceruzás szám azt jelzi, milyen sorszám alatt található az adott dallam Jagamas, illetve Ligeti gyűjtőfüzeteiben (*1. faksimile*).

A Paul Sacher Stiftung Ligeti-gyűjteményének inaktelki népdalokat tartalmazó négy kottafüzete – Ligeti népzenekutató tevékenységének legértékesebb dokumentumai – összesen 244 dallam teljes lejegyzését tartalmazzák.⁵⁰ Valamennyi ceruzával készült és helyszíni lejegyzésnek látszik. A gyűjtőfüzetek tanúsága szerint Ligeti ügyes és gyakorlott lejegyző volt, s a teljes inaktelki anyag mintegy tizedét ő gyűjtötte. A teljes lejegyzések mellett előfordulnak hiányos, illetve befejezetlen dallamok is, valamint az első füzet végén és a második elején, *Anyag* felirat alatt 83 incipit is. Ez utóbbiak valószínűleg egy-egy énekes repertoárját rögzítik, esetleg az adatközlő repertoár-ismeretének kikérdezésére szolgáltak.⁵¹ Az incipittel jelzett dalok felét Ligeti a negyedik füzetben teljes egészében is lejegyezte. A dallamok alá csak az első strófa szövegét írta be, továbbá megadta az adatközlő nevét és életkorát.⁵² Valamennyi dallamot *G* finálisra transzponálta, a 96. számtól kezdve pedig az eredeti záróhangot és az időtartamot is feltüntette. Hét esetben megadta a fonográf-felvétel számát is: e dalok egy részének helyszíni lejegyzése vázlatos vagy befejezetlen (5., 7., 34. szám), más részüket Ligeti később, a felvétel meghallgatása során kiegészítette vagy korrigálta (a 27. számú dalban jól látszanak a javításai, a 28. szám utójátékát pedig hét oldallal később pótolta). A kezdetben ceruzás sorszámozást Ligeti később tintával javította; a hiányos lejegyzések, illetve a már leírt dalok ismételt lejegyzései nem kaptak tintás sorszámot. Az első füzetben öt betétlap

⁴⁹ *D* = Dobó Klára, *Sz* = Szenik Ilona. *Cs* feltehetően *D. Szabó Piroska* nevének rövidítése, mint-hogy egy időben *Cs. Szabó Piroska* néven is szerepelt, vö. Almási, „Népzenekutató műhely Kolozsváron”, 298.

⁵⁰ Skizzenhefte Nr. 32, 37, 38, 39.

⁵¹ Ezt megerősíti Szenik Ilona is, aki úgy emlékszik, hogy az énekesekről kérdőívet vettek fel; szerinte az incipiteknek az adatközlők kikérdezésében lehetett szerepük (telefonbeszélgetés, 2011. augusztus 4.).

⁵² A falu nevét csak az első két lejegyzésnél tüntette fel.

is található, egy-egy népdal teljes, tintás tisztázataival, valamennyi strófa szövegével, az adatközlő nevének, korának, a gyűjtés helyszínének és időpontjának (*Inaktelke, Kalotaszeg*, 1950. január vagy február), valamint a gyűjtő nevének feltüntetésével. E tisztázatok szerepe egyelőre nem ismert.

Kolozsvári tartózkodása alatt Ligeti jó barátságba került a nála tíz évvel idősebb Jagamasal, és kapcsolatuk azt követően sem szakadt meg, hogy Ligeti visszatért Budapestre. 1950 és 1956 közti levelezésük egy része – Ligeti 13 kézírásos és Jagamas három gépirásos levele, illetve lapja – a népzenekutató hagyatékában maradt fenn.⁵³ A baráti hangvételű, kölcsönös nagyrabecsülésről tanúskodó levelek elsősorban szakmai kérdésekről szólnak (például népzenei rendszerezés és felvételtechnika), s az is kiderül belőlük, hogy a fiatal Ligeti ezekben az években közvetítő szerepet játszott Jagamas és a budapesti népzenekutatói kör, elsősorban Kodály Zoltán és Járdányi Pál, valamint Szabolcsi Bence között.⁵⁴

Levelezésükben szóba kerül az inaktelki gyűjtés is. Ebből derül ki, hogy Magyarországra visszatértekor Ligeti Kolozsváron hagyta gyűjtőfüzeteit, s hogy lejegyzéseiről különálló kis kártyalapokra másolatot is készített.⁵⁵ A szövegeket külön jegyezte fel egy kisebb és két nagyobb „blokkban”. Ligeti magyarázatot ad az első három füzet lejegyzéseinek kettős számozására is: a ceruzás számozás a szövegek számozásának felelt meg, a tintás számozás viszont a kártyalapokra készített lejegyzéstisztázatok számozásának; az eltérés abból fakadt, hogy a hiányosan vagy vázlatosan lejegyzett dallamokat nem tisztázta le.⁵⁶ Ligeti már egy évvel hazatérése után, 1951. július 18-án arra kérte Jagamast, hogy küldje el neki a Kolozsvárt hagyott négy lejegyzőfüzetet, mert – mint írja – „nemcsak emlékként szeretném, ha itt lennének, hanem feldolgozni is szeretnék belőlük”.⁵⁷ Jagamas az őt ősszel két napra meglátogató Szabolcsi Bencével küldte vissza a füzeteket, valamint a szöveglejegyzések egy részét. Ligeti november 7-i levelében megköszönte a küldeményt, és kérte az elmaradt szöveglejegyzések elküldését. A szöveglejegyzések később valószínűleg elkallódtak, mindenesetre a Paul Sacher Stiftung Ligeti-gyűjteményében nem találhatók.

⁵³ A levelek jelenleg a budapesti Hagymányok Házában találhatóak; rendelkezésemre bocsátásukért Pávai Istvánnak tartozom köszönettel. A PSS SGL sajnos egyetlen Jagamas-levelet sem őriz.

⁵⁴ Ligeti hazaérkezése után írott első, 1950. augusztus 5-én kelt levelében beszámol Jagamasnak arról, hogy referált Kodálynak az inaktelki gyűjtésről és véleményét kérte a Jagamas által feltett, a népzenei monográfia összeállítására vonatkozó kérdésekben. „Viszont nagy elfoglaltsága miatt nem volt ideje a sok aprólékos kérdést végighallgatni, hanem azt mondta, írjam le a kérdéseket és megígérte, hogy mindennek utánanézés és a választ megírja egyenesen Neked. (Írt már?) Úgy éreztem, hogy munkáddal meg volt elégedve, bár ő nem az az ember, aki nagyon éreztetné elismerését.” 1950. szeptember 30-i levelezőlapján Ligeti arról ír, hogy Szabolcsinak is beszámolt a gyűjtésről, aki „megelégedését fejezte ki”. 1951. január 5-i lapján pedig azt ígéri Jagamasnak, hogy az általa felvetett dallamösszehasonlítási kérdéseket megmutatja Szabolcsinak, Járdányinak és Kodálynak, s véleményüket meg fogja írni neki.

⁵⁵ Ligeti levele Jagamasnak, 1951. július 18.

⁵⁶ Ligeti levele Jagamasnak, 1951. november 7.

⁵⁷ Ligeti levele Jagamasnak, 1951. július 18.

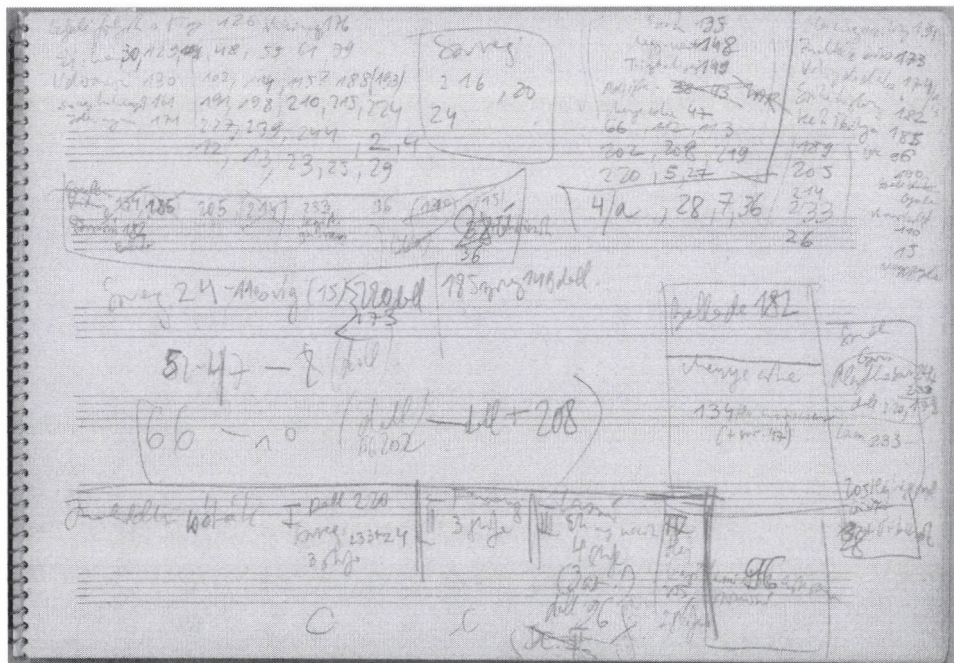
2. *faksimile*. Ligeti negyedik inaktelki gyűjtőfüzetének egy oldala (Skizzenheft Nr. 39, PSS SGL).
A 220. számú dallamot az *Inaktelki nóták* I. tételében dolgozta fel.

Ígérétehez híven Ligeti valóban feldolgozott inaktelki népdalokat. 1953-ban komponált két ciklusa, a kétszólamú vegyeskarra írott *Inaktelki nóták*, valamint a három női hangra és népi zenekarra készült, kiadatlan *Hat inaktelki népdal* különleges helyet foglal el Ligeti népzenei feldolgozásai között, mivel csak e két műben használt fel saját gyűjtéséből származó dallamokat.

A két ciklus keletkezéstörténete a fennmaradt gyűjtőfüzetek alapján úgyszólván a legelső impulzustól nyomon követhető. Ligeti számos lejegyzést megjelölt: egyeseket piros ceruzás ponttal vagy körrel, másokat két + jellel, vagy Kiss L kék tintával írott nevével (2. *faksimile*). Az utóbbi rövidítés Kiss Lajos népzene kutatóra utal; az ő szerkesztésében jelent meg 1954-ben az a *Kétszólamú kórusgyűjtemény*, amelyben az *Inaktelki nóták* is napvilágot láttak.⁵⁸ A kórusgyűjtemény – néhány 16–18. századi énekkari mű, valamint kortárs szovjet, lengyel és bolgár népdalkórusok mellett – 26 kortárs magyar szerző kétszólamú karműveit (többnyire népdalfeldolgozásait) tartalmazza. Ligeti alighanem kifejezetten a Zeneműkiadó felkéré-

⁵⁸ Kiss Lajos (közr.), *Kétszólamú – kíséret nélküli – kórusgyűjtemény* (Budapest: Zeneműkiadó, 1954), 115–119.

3. faksimile. Az *Inaktelki nóták* ciklusterve Ligeti jegyzetfüzetében (Notenbuch V, f.18r, PSS SGL).

sére komponálta az *Inaktelki nótákat*⁵⁹ – erre enged következtetni a Ligetinéél szokatlan kétszólamú vegyeskari apparátus is –, s minden bizonnyal gyűjtésének azokat a darabjait jelölte meg Kiss Lajos névvel, amelyeket feldolgozásra alkalmasnak talált a készülő kórusgyűjtemény számára. A 14 megjelölt dal közül azonban végül csak négyet használt fel, s csupán kettőt az *Inaktelki nótákban*, másik kettőt a *Hat inaktelki népdalban*.

Mi alapján választhatta ki Ligeti a felhasználandó népdalokat és hogyan dolgozott velük? A kérdés megválaszolásában egy egyedülálló dokumentum segít. Az *Inaktelki nóták* ceruzás fogalmazványát is tartalmazó, 1952 végén használt 32 lapos jegyzetfüzetben ugyanis a zeneszerző a tulajdonképpeni kompozíciós kéziratot megelőző oldalon felvázolta a ciklus tervét⁶⁰ (3. faksimile). A füzetoldal sűrűn írt bejegyzéseit követve szinte lépésről lépésre rekonstruálható a ciklus kialakulása:

- Az oldal felső részén Ligeti több mint 60 népdalt sorolt fel, részint gyűjtőfüzetbeli sorszámmal, részint a szövegkezdettel hivatkozva rájuk. Úgy tűnik, a gyűjtőfüzetek átnézése során valamennyi dalt kiírta, amelyet érdemesnek tartott a feldolgozásra.

⁵⁹ Kiss Lajos előszavában említi, hogy a Zeneműkiadó felkérésére nagy számban érkeztek be kórusművek: Kiss, *Kétszólamú kórusgyűjtemény*, [II.].

⁶⁰ Notenbuch V, f.18r (PSS SGL). A darab folyamاتفogalmazványa a 18v–21v fóliókon látható.

- A jobb hasámban szereplő dalok közül azután lejjebb tizenkettőt újra felírt, s ezeket beke-retezte. Itt azonban a dalokat már szövegük jellege alapján két csoportba sorolta: *Vidám* és *Szomorú*. Az első csoport elnevezését ezután *Szerelem*-re változtatta és áthúzott néhányat a „vidám” dalok közül. Ekképp hat szerelmi témájú (185., 205., 233., 96., 28. és 36. szám), valamint egy „szomorú” dal maradt (182. szám, *Ballada*).
- A következő lépésben elkezdte megtervezni a ciklust, s ennek során egymástól eredetileg független dallamokat és szövegeket kombinált egymással. (Ez az eljárás természetesen a legkevésbé sem idegen a magyar népzene-től, ahol a szövegek és dallamok gyakran felcserélhe-tők.) A 24. dal szövegét például a 220. és 173. számú dallammal, a 185. dal szövegét pedig a 149. számú dallammal akarta kombinálni.
- A jobb oszlopban ezután a dalok zenei karaktere alapján kezdte megtervezni a cikluson belüli sorrendjüket (*Gyors, Lassu, Giusto*).
- Az oldal aljára végül Ligeti felírta a ciklus címét (*Inaktelki nóták*) és részletes tervét: az első két tétel hangnemét (C), a szövegileg vagy dallamilag felhasználandó népdalok sorszá-mát és a strófák számát.

Eszerint az első tétel a 220. dallamra épül és két különböző szövegből (233, 24) összesen három strófát tartalmaz. A végleges változat ezzel szemben csupán két versszakból áll, sőt az sem állapítható meg, hogy valóban a tervezett szövegeket használja-e fel, mivel a lejegyzőfüzetek csak a dalok első strófáját tartalmazzák, s ezek között nem található az első tétel szövege. Elképzelhető persze, hogy Ligeti – a Jagamastól visszacapott szöveglejegyzéseket felhasználva – a szövegek későbbi strófáit alkalmazta. A vázlatban *Farsang* címmel említett második tétel a 28. számú dallamon és annak szövegtelen folytatásán (28a) alapul; az első két sor szövegét a zeneszerző lecserélte (a kiadás szerint a tétel szövege „részben Mezőszóvátról” való). A vázlatban *Lassúnak* nevezett harmadik tétel a 96. dallamra és a 239. számú szö-vegre épül. A terv szerint négy vagy három versszakból kellett volna állnia, ám Ligeti csak kettőt komponált meg. A vázlatban szerepel még egy negyedik tétel is, amely a 205. dallam két strófáját dolgozta volna fel, ezt azonban Ligeti elhagyta, s helyette a II. tétel visszatérésével zárta a ciklust. A kiszemelt dallamot végül a *Hat inaktelki népdal* II. darabjaként dolgozta fel.

Vajon miért épp ezt a három népdalt választotta a zeneszerző? Úgy tűnik, Ligeti különösen nagy súlyt fektetett arra, hogy a népdalfeldolgozás-ciklus zárt, koherens for-mát alkosson. Ezt szolgálja a három tétel *attacca* egybekapcsolása (a II. és III. tételt a felső szólam átkötött C hangja is összekapcsolja), a II. tétel mű végi visszatérése (ami-nek következtében a II–III. tétel triós formát alkot) és a tételek hangnemi rendje is (I. tétel: C-mixolid, II. tétel: c-dór, III. tétel: f-dór, ami megfelel a trió hagyományos szubdomináns hangnemének). Nyilvánvalóan hasonló formai megfontolásból válasz-tott Ligeti olyan dallamokat, amelyek motivikus és szerkezeti szempontból is rokon-ságban állnak egymással. Az I. és III. tétel népdalai azonos szerkezetűek: mindkettő új stílusú, 11 szótagos – bár az előbbiben a „sej” szócska, valamint a 3. sor belső ismétlése következtében az 1. és 4. sor egy-egy, a 3. sor pedig négy szótaggal meghosszabbodik – és kupolás, visszatérési sorszerkezetet mutat (ABB^vA, illetve AA⁵A^{5v}A). A két dallam rokonságát Ligeti még feltűnőbbé tette azzal, hogy megnyújtotta az első és utolsó sor

Giusto

Sej, hi-deg sin-csen, mé-gis be-fa-gyott a tó, Sze-re-töm sincs, mé-gis ró-lam foly a szó,

(a) Hej, kis-lány, kis-lány, mit vi-szel a ko-sár-ba Mi van a te szí-ved a-lá be-zár-va

Hát hogy-ha még, hát hogy-ha még szere-tőt is tar-ta-nék, Sej, I-nak-tel-ke la-kó-sa nem le-het-nék.

O-lyan bá-nat, ke-se-rű-ség, ki se bí-rom mon-da-ni, Hej fáj a szí-vem, mér tud-ta-lak szc-ret-ni

Giusto

Ú-ri kicsok, nincs en nye-le, Karta fel-sin', nincs pende-lye.

(b) Il-lik a tánc a rongyosnak Minden ron-gya fűtyög an-nak A csillagos ég fönn a magos ég kis-an-gyalom szeretsz még?

Rubato

Én az uc-cán már vé-gig se me-he-tek, Még azt mond-ják, hogy sze-re-tőt ke-re-sek.

(c) Es-te van már, ti-zet ü-tött az ó-ra. Jajj de csend van eb-ben a kis fa-lu-ban.

Nem kell ne-kem, van már nekem egy bar-na, Hej, jobb-rul bal-ra gón-dó-ró-dik a ha-ja.

Én da-no-lok, mer nem tu-dok el-a-lun-ni, Fáj a szí-vem, na-gyon meg kell a-ni-ak ha-sad-ni.

2. kotta. Az *Inaktelki nóták*ban feldolgozott népdalok Ligeti lejegyzőfüzetéből (PSS SGL): (a) I. tétel (Skizzenheft Nr. 39, 220. szám); (b) II. tétel (Skizzenheft Nr. 32, 28. és 28a szám); (c) III. tétel (Skizzenheft Nr. 37, 96. szám). A kottasorok fölött feltüntettem Ligeti feldolgozásainak szövegi, ritmikai és hangmagasságbeli eltéréseit az eredeti népdallejegyzésektől.

hátról számítva negyedik szótagját, s így a két népdal első sora lényegében azonos ritmusúvá vált (vö. a *2a* és *2c kotta* 1–3. ütemét). A hasonlóságok mellett persze fontos a két népdal karakterbeli és hangnemi kontrasztja is: a „Sej, hideg sincsen” *giusto* jellegű és mixolíd moduszú (dúr jellegű), az „Én az utcán” *rubato* és dór moduszú (moll jellegű). A II. tétel ismét más karakterű: erősen ritmizált, gyors *giusto* táncdallam. Kezdetre ugyanakkor közel áll a III. tétel dallamához: a két dallam első üteme csaknem hangról hangra megegyezik (vö. a *2b* és *2c kotta* első ütemét).

(a) A csiHagos ég, fenn a magos ég, Kis -
A csiHagos ég, fenn a magos ég

(b) Fenn a magos ég, a csiHagos ég, Kis
Fenn a magos ég, a csiHagos ég

(c) Fenn a magos ég, a csiHagos ég, Kis
Fenn a ma-gos ég, a csiHagos ég.

3. kotta. Ligeti György: *Inaktelki nóták*, 35–36. ütem: (a) első leírás; (b) revízió a fogalmazványban; (c) a publikált változat.

Az I. és III. tétel dallamain végzett ritmikai beavatkozásokon túl Ligeti más tekintetben is változtatott az alapul vett népdalokon. A szövegek már említett cseréjén kívül az is feltűnő, hogy a zeneszerző valamennyi hajlítást, cifrázatot elhagyott. Ennek okát bizonyosan nemcsak az énekkari apparátusban kell keresnünk, hanem a feldolgozás döntően imitációs, s ezáltal hangsúlyozottan „műzenei” jellegében is (lásd az I. tétel 14–26. ütemeinek és a II. tétel 37–38. ütemeinek kánon-szakaszait). A II. tételben az imitáció, illetve a szólamvezetés kedvéért Ligeti fel is cserélte a népdal két ütemét. A helyet utólag, a ceruzás fogalmazványban úgy javította, hogy elkerülje a két szólam közti kiugró oktáv hangközt a 36. ütem elején.⁶¹ Ligeti később minden bizonnyal újból revideálta ezt a helyet, ugyanis a *Kétszólamú kórusgyűjtemény*ben az alsó szólam a fogalmazványtól eltérően alakul: tükrözve imitálja a felső szólamot (3. kotta).

Más műfajt, s ezzel együtt a népzenei anyag felhasználásának jellegzetesen eltérő módját képviseli Ligeti másik 1953-as népdalciklusa, a *Hat inaktelki népdal*. A három női hangra és népi zenekarra készült feldolgozást valamennyi álta-

⁶¹ Ugyanígy javította Ligeti az analóg 53–54. ütemet is, amely a 35–36. ütem szólamcserés változata.

lam ismert Ligeti-műjegyzék elveszetteként tartja számon,⁶² jóllehet az első öt darab ceruzás particella-fogalmazványa megtalálható a Paul Sacher Stiftung Ligeti-gyűjteményében. A fogalmazványban Ligeti a három énekszólamot részletesen, a zenekari kíséretet viszont csak vázlatosan, két sorban jegyezte le: a felső sorban a dallam, az alsóban a basszus szerepel, a két sor között pedig betűk jelzik a kísérelő akkordokat. A fogalmazvány ezen kívül még csak a tételek tempóját, illetve a kíséret típusát (például *esztam, dúvő*) tünteti fel. Az V. tételben („Hallgató”) Ligeti utólag a lap alján, kivételképpen partitúrában is kidolgozta az akkordikus vonóskíséretet.

Ez a fajta lejegyzés nem csupán a *Hat inaktelki népdal* fogalmazványában fordul elő: hasonlótl találtam Ligeti két cigányzenekari feldolgozásában is. A *Három tánc cigányzenekarra* (1949) című darabot a kutatás eddig szintén elveszetteként tartotta nyilván.⁶³ Igen valószínű azonban, hogy az *Ellenpont 1947/48 [5]* elnevezésű, valójában 1948 és 1950 között írott népdalfeldolgozások és saját kompozíciók ceruzás fogalmazványait tartalmazó füzet elején található, két, illetve három sorban lejegyzett három népdalfeldolgozás azonos a cigányzenekari *Három tánc*cal.⁶⁴ Az akkordokat itt is betűk jelzik, és Ligeti a kísérettípust is feltüntette (*esztam* és *duva*).⁶⁵ Ceruzás fogalmazványokról lévén szó, nem meglepő, hogy a *Hat inaktelki népdal* és a *Három tánc* kéziratában a zeneszerző csak vázlatosan jelezte a kíséretet. A *Román népdalok és táncok* (1950) női és férfi hangra, valamint cigányzenekarra írott ciklusa esetében azonban ez a lejegyzésmód a tintával írott tisztázatlanban jelentkezik. A műből – melyet Ligeti feltehetően a Magyar Rádió számára készített – egy idegen kéz által írott zenekari partitúra is fennmaradt, melynek címlapjáról kiderül, hogy a hangszerelés nem Ligeti, hanem Rác József munkája.⁶⁶ Ez alapján jó okkal feltételezhetjük, hogy talán a cigányzenekari *Három tánc*ot és a *Hat inaktelki népdal*t sem maga Ligeti hangszerelte, s hogy e műveknek ezért soha nem is létezett autográf partitúrája. Mindenesetre a szerzőtől származó fogalmazványokat alapul véve a két feldolgozás-ciklus semmiképpen sem tekinthető elveszetteknek műnek.

⁶² Vö. Sallis, *An Introduction to the Early Works*, 290, valamint Gallot, *György Ligeti*, 245.

⁶³ Sallis, *An Introduction to the Early Works*, 280, valamint Gallot, *György Ligeti*, 242.

⁶⁴ Skizzenheft Nr. 25 (PSS SGL).

⁶⁵ A duva a dúvő másik elnevezése. Talán a szó valószínűsíthető cigány eredetére (*dújvar* vagy *duvar* = kétszer) utalva használta Ligeti ezúttal ezt az alakot. Vö. Pávai István, *Az erdélyi és a moldvai magyarság népi tánczenéje*. A magyarságkutatás könyvtára, XIII. (Budapest: Teleki László Alapítvány, 1993), 87.

⁶⁶ Az autográf particella-tisztázat és a Rác József hangszerelte, a Magyar Rádióhivatal Kottatárának bélyegzőjét viselő kéziratot partitúra egyaránt a PSS SGL-ben található. Sallis műjegyzéke ezt a kompozíciót is az elveszettek közé sorolja, lásd Sallis, *An Introduction to the Early Works*, 281. A művet a Magyar Rádió 1950. október 16-án sugározta – feltehetően először, Sallis ugyanis ekkorra teszi a bemutató napját –, és bizonyára többször is megismételte (egyelőre egy dátum ismeretes, 1951. november 29.) Berei Mária, Tekerés Sándor, valamint a rádió népi zenekara előadásában, Lakatos Sándor vezetésével. Ld. a *Magyar Rádió* című hetilap megfelelő számait.

Giusto

(a)

Hej, kő-ső összel é - rik bá-bám, a fé - ke - te sző - lő Bocsás - sál meg, te ré - gi sze - re - tő(m)

Bocsás - sál meg, hogyha va - la - ha vé - tet - tem Hogyha vilá - g - le - dembe más le - gé - nnel beszél - get - tem.

Giusto

(b)

Kis - lány, kislány, mit vi - szel a ko - sár - ba? Mi van a te szí - ved a - lá be - zár - va?

O - lyantí - tok, ke - se - rű - ség, ki se tudom mon - da - ni Fáj a szívem, mér tu - ta - lak sze - ret - ni.
banat,

(c)

Inak - tel - ki bi - ró fi - a fekszik fé - ke - te gyász - ban Ké - enc orvos vi - zi - tál - ja, baját még se ta - lál - ja

A ti - zedik í - desnyám gyu - tsá meg a lámpát, mér én meg - halok Inak - tel - ke kiskö - z - ség - ben a leg - ír - váb - b én va - gyok.

4. kotta. A *Hat inaktelki népdal* forrásai Ligeti lejegyzőfüzeteiből (PSS SGL): (a) II. tétel (Skizzenheft Nr. 39, 205. szám); (b) IV. tétel (Skizzenheft Nr. 39, 219. szám); (c) V. tétel (Skizzenheft Nr. 38, 173. szám). Az I. tétel forrását (Skizzenheft Nr. 38, 148. szám) lásd az 5. kottán, a III. tételét a 3c kottán.

A *Hat inaktelki népdal* – a hiányzó zárótétel kivételével – jól rekonstruálható a fogalmazvány alapján. Feltűnő, hogy az *Inaktelki nótákkal* ellentétben, melyben Ligeti az alapul vett népdalok ritmusát, dallamát és szövegét is módosította, a cifrázatokat pedig elhagyta, a *Hat inaktelki népdal* énekszólamai messzemenően egyeznek a népdallejegyzésekkel (4. kotta).

A feldolgozás a lehető legegyszerűbb: a népdal hosszú szakaszokon át szólóban, egyszerű hármás- és négyeshangzatok fölött hangzik el, s amikor egy vagy két kísérő vokális szólam csatlakozik hozzá, azok is csupán tartott hangokat énekelnek, vagy párhuzamban haladnak a népdallal – önálló szólamvezetés, imitáció nem fordul elő (5. kotta).

A népi előadásmódra oly jellemző cifrázatok megtartása nyilvánvalóan összefügg a *Hat inaktelki népdal* szólisztikus előadásmódjával, de egyúttal a feldolgozásnak az *Inaktelki nóták*énál realisztikusabb, vagy – ha úgy tetszik – művészi - letebb módját is példázza. Míg az *Inaktelki nóták* sorozata – jóllehet népdalokon alapul, s a feldolgozás módja egyszerű – mégiscsak „műzenei alkotás”: kórusmű,

szó - pen szól az i - nak - tel - ki nagy - ha - rang

Tisz - ta bú - zát sze - de - get a vad - ga - lamb, de

ESZ ASZ F7 B

Azt ve - ri ki — mind a két ol - da - lá - ra: Nagy a vi - lág, a ba - bám - nak nincs pár - ja.

Azt ve - ri ki — mind a két ol - da - lá - ra:

Ej haj azt ve - ri:

ESZ ASZ C7 F F7 B7 ESZ B7 ESZ

5. kotta. Ligeti György: *Hat inaktelki népdal*, I. tétel, 11–20. ütem, a fogalmazvány átírása (PSS SGL).

amely zárt formájával, imitációs szerkesztésével képzett zeneszerzőre vall, addig a *Hat inaktelki népdal* esetében a zeneszerző-feldolgozó mindvégig a háttérben marad, s a népdalokat csaknem természetes mivoltukban, afféle „talált tárgyakként” állítja pódiumra.

MÁRTON KERÉKFY

György Ligeti's folk music research in Romania, 1949–1950

Biographies on György Ligeti mention that the composer stayed in Romania as a folk music researcher between October 1949 and June 1950, studying Romanian and Hungarian folk music in the Folklore Institutes of Bucharest and Cluj, respectively, and doing field work in villages. Ligeti summarized his experiences in two articles published in Hungarian in 1950 and 1953 (“Folk music research in Romania” and “A Romanian folk ensemble from the Arad district”).

Scholars now generally agree that the influence of Hungarian and Romanian folk music did not confine itself to Ligeti's music composed prior to his emigration from Hungary in 1956, but resurfaced in many of his works after 1977, suggesting that Eastern European folklore remained a vital source of inspiration for Ligeti throughout his career. In view of that, Ligeti's first and only folk music research, not investigated so far, must be considered decisive for his attitude towards Eastern European folklore.

In the present article I examine Ligeti's folk music research on the basis of significant primary and archival sources found in the György Ligeti Collection of the Paul Sacher Foundation, Basle, the Folklore Archive of the Romanian Academy, Cluj-Napoca, the Constantin Brăiloiu Institute for Ethnography and Folklore, Bucharest, and the Hungarian National Archive, Budapest. I present biographical details of Ligeti's research stay, documents of his work as a folk music researcher, and, as a direct compositional consequence of his activity, two cycles of folk song settings based on melodies from his own collection (*Songs from Inaktelke, Six folk songs from Inaktelke*).